

Ἡ Ὁρθόδοξη Θεολογία ἐνώπιον τῆς φιλοσοφίας τῆς τεχνολογίας



Μὲ ἀφορμὴ τὴ συμπλήρωση 100 ἐτῶν ἀπὸ τὴν ἱδρυση τοῦ περιοδικοῦ Θεολογία, ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀποφάσισε νὰ τιμήσει τὴ σημαντικὴ αὐτὴ ἐπέτειο, μὲ τὴ διοργάνωση δύο διεθνῶν ἐπιστημονικῶν συνεδρίων. Τὸ πρῶτο, μὲ θέμα: «Ἡ Ὁρθόδοξη Θεολογία ἐν πορείᾳ στὴν “ἄυλη πραγματικότητα” τῆς ὕστερης νεωτερικότητας», διεξήχθη στὴν Ἀθήνα, τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 2023, μὲ τὴ συμμετοχὴ διακεκριμένων θεολόγων καὶ εἰδικῶν ἀπὸ ἄλλα ἐπιστημονικὰ πεδία ἀπὸ ὅλο τὸν ὀρθόδοξο καὶ ὄχι μόνο κόσμο. Ἐπρόκειτο γιὰ μιὰ πρωτοποριακὴ καὶ καινοτόμο πρωτοβουλία μὲ διορθόδοξη στήριξη καὶ διαχριστιανικὴ ἐμβέλεια, καθὼς γιὰ πρώτη φορὰ Ἐκκλησία διοργάνωσε συνάντηση μὲ ἀνάλογη θεματικὴ στὸν χριστιανικὸ κόσμο. Ἐπιπλέον, ἀνέδειξε τὸν καίριο ρόλο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ὄχι μόνο στὴ θεολογικὴ προσέγγιση ἐνὸς σύγχρονου καὶ ἐπίκαιρου ζητήματος ἀλλὰ καὶ στὴ συγκρότηση ἐνὸς εὐρύτερου διεπιστημονικοῦ διαλόγου σχετικὰ μὲ αὐτό.

Τὸ Β' ἐπετειακὸ Διεθνὲς Συνέδριο, στὴ Θεσσαλονίκη, ἔχει γενικὸ τίτλο «Ἡ Ὁρθόδοξη θεολογία καὶ ἡ 'ὀντολογία' τῆς τεχνολογίας: ἀνθρωπολογικὲς, πολιτικὲς, οἰκονομικὲς, κοινωνικὲς καὶ πολιτισμικὲς συνέπειες». Ὁ πρῶτος ἄξονας τοῦ ἀφορᾷ τὴν ἱστορία τοῦ περιοδικοῦ Θεολογία ἀπὸ τὴν ἱδρυσή του μέχρι σήμερα καὶ τὴν ἀποτίμηση τῆς ἐν γένει προσφορᾶς τοῦ στὴν καλλιέργεια τῆς Ὁρθόδοξης θεολογίας, μέσα ἀπὸ ἓνα εὐρὸν πεδίο γνωστικῶν ἀντικειμένων τῆς θεολογίας (ὅπως ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, ἡ Δογματικὴ, ἡ Πατερικὴ Γραμματεία, ἡ Ἀγιολογία, κ.λπ.) καθὼς ἐπίσης καὶ συναφῶν ἐπιστημονικῶν γνωστικῶν περιοχῶν (π.χ., τῆς φιλολογίας, τῆς φιλοσοφίας, τῆς ἱστορίας, τῆς κοινωνιολογίας, τῆς ψυχολογίας, κ.λπ.).

Ὁ δεῦτερος ἄξονας ἀναφέρεται εἰδικώτερα στὸν λόγο τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας καὶ θεολογίας ἐνώπιον τῆς ὀντολογίας καὶ τῆς εὐρύτερης φιλοσοφίας τῆς τεχνολογίας. Δηλαδή, πῶς ἡ νέα ψηφιακὴ πραγματικότητα καὶ οἱ ἐφαρμογές της, ἀνεξαρτήτως καλῆς ἢ κακῆς χρήσης, ἐπηρεάζουν τὴ φύση, τὴν οὐσία καὶ τὴν ἀποστολὴ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς θεολογίας της, καὶ μὲ ποιὸν τρόπο ἐπιδρῶν σὲ τομεῖς ὅπως ἡ λειτουργικὴ ζωὴ, ἡ ἀνθρωπολογία, ἡ ποιμαντικὴ καὶ ἡ ἱεραποστολή, καὶ σὲ ἄλλους τομεῖς τοῦ ἀνθρώπινου βίου. Πρόκειται, μὲ ἄλλα λόγια, γιὰ ἓνα εἶδος «ἐπέκτασης» τῶν ἐργασιῶν τοῦ Α' Συνεδρίου καὶ περαιτέρω ἐμβάθυνσης τοῦ σχετικοῦ προβληματισμοῦ. Πιθανότατα, ἓνα τέτοιο συνέδριο γιὰ τὴ φιλοσοφία τῆς τεχνολογίας διοργανώνεται γιὰ πρώτη φορὰ.

Ἡ ἐμβάθυνση αὐτὴ ἀφορᾷ κυρίως τὸ ζήτημα τῆς καλῆς ἢ τῆς κακῆς χρήσης τῆς τεχνολογίας καὶ τὴν ἀντίληψη περὶ τῆς «οὐδετερότητάς» της. Ὅπως ἔχουν ὑποστηρίξει ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰ. φιλόσοφοι,



κοινωνιολόγοι και λογοτέχνες, ή αντίληψη ότι ή τεχνολογία είναι ἐγγενῶς οὐδέτερη ἀποτελεῖ ἓνα ἰδεολόγημα, τὸ ὁποῖο μεταθέτει ὅλα τὰ προβλήματα, πραγματικά ἢ ἀναμενόμενα, στὸ πεδίο τῆς καλῆς ἢ τῆς κακῆς χρήσης. Τὸ τυπικὸ ἐπιχείρημα αὐτῆς τῆς προσέγγισης εἶναι ὅτι τὸ μαχαίρι μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθεῖ γιὰ νὰ κόψει ψωμὶ καὶ γιὰ νὰ σκοτώσει, ἐπομένως ὁ τρόπος χρήσης του εἶναι αὐτὸς ποὺ καθορίζει τὸ ἐπωφελὲς ἢ τὸ βλαπτικὸ ἀποτέλεσμα, καὶ ὄχι ἡ φύση ἢ ἡ οὐσία του. Παραθεωρεῖται ὅμως ὅτι τὸ μαχαίρι ἐξ ἀρχῆς κατασκευάζεται γιὰ νὰ κόβει. Ἀλλὰ ἀκόμη κι ἂν ὑποτεθεῖ ὅτι τὸ ζήτημα τῆς καλῆς ἢ τῆς κακῆς χρήσης ἔχει ἐφαρμογὴ στὴν περίπτωση τοῦ μαχαιριοῦ ἢ ἄλλων ἀντικειμένων, τί θὰ λέγαμε π.χ. γιὰ τὴν ἀτομικὴ βόμβα, γιὰ τὸ Καλάζνικωφ ἢ γιὰ τὸ Οὐζι;

Ἦδη ἀπὸ τὸν 19ο αἰ. καὶ κυρίως ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰ., συγγραφεῖς καὶ φιλόσοφοι (π.χ. S. Butler, E. Carpenter, L. Tolstoy, B. Russell κ.ἄ.) ἐπесήμαναν ὅτι τὸ πρόβλημα τῆς τεχνολογίας δὲν ἔγκειται στὴν καλὴ ἢ τὴν κακὴ χρήση της, ἀλλὰ στὴν ἴδια τὴν οὐσία της, ποὺ δὲν εἶναι κάτι τὸ τεχνικὸ, ἀλλὰ μᾶλλον μιὰ συγκεκριμένη κοσμοθεωρία καὶ φιλοσοφία. Δηλαδή, ἡ τεχνολογία βασίζεται σέ, προκύπτει ἀπὸ, καὶ ἀναπαράγει μιὰν ὀρισμένη στάση ἀπέναντι στὴ φύση, τὸν ἄνθρωπο καὶ τὸν Θεό. Ἐπιπλέον, ἐφ' ὅσον ἐμπεριέχει ἓνα σκοπὸ, δὲν μπορούμε νὰ μιλάμε γιὰ οὐδετερότητα. Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι αὐτὴ ἡ ἐπισήμανση διατυπώθηκε μετὰ τὴ Βιομηχανικὴ Ἐπανάσταση, καθὼς τότε πραγματικά ἔχουμε μιὰ τομῇ, τὴν εἰσαγωγὴ τῆς μηχανῆς, ἡ ὁποία ἄλλαξε ριζικὰ τὴ σχέση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴν ἔννοια τοῦ ἐργαλείου, τῆς χειρωνακτικῆς ἐργασίας, τοῦ χρόνου, τῆς ἀπόστασης κ.λπ.

Ἐν τούτοις, ἡ θέση περὶ οὐδετερότητας καὶ καλῆς ἢ κακῆς χρήσης τῆς τεχνολογίας ὄχι μόνο δὲν ἐγκαταλείφθηκε, ἀλλὰ προβλήθηκε μὲ ἀκόμη μεγαλύτερη ἔνταση μετὰ τὴ ρίψη τῆς πυρηνικῆς βόμβας (1945) καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ προβάλλεται καὶ σήμερα. Ὡστόσο, ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 20οῦ αἰ., μετὰ τὴν ἐπώδυνη ἐμπειρία τοῦ Β' Παγκοσμίου πολέμου, πλείστοι ὅσοι φιλόσοφοι καὶ μελετητὲς ἀμφισβητοῦν τὴν οὐδετερότητα τῆς τεχνολογίας. Τονίζουν ὅτι ἡ τεχνολογία δὲν εἶναι ἀπλῶς μιὰ συλλογὴ ἐργαλείων, ἀλλὰ καθορίζει τὴ σχέση μας μὲ τὰ πάντα, ὠθώντας μας πρὸς μιὰ ὠφελιμιστικὴ καὶ μηχανιστικὴ κατανόηση τῆς ζωῆς (Heidegger, Κυριαζόπουλος), ἀναδιαρθρώνει τὴν ἀνθρώπινη κοινωνία σύμφωνα μὲ μηχανιστικές, ἱεραρχικὲς γραμμὲς (Mumford), μᾶς “ἀπανθρωποποιεῖ” καθιστώντας μας ἀνίκανους γιὰ ἠθικὸ στοχασμό (Anders), ὑπηρετεῖ δομὲς ἐξουσίας καὶ ἰσχύος ποὺ δημιουργοῦν τεχνητὲς ἀνάγκες καὶ ἀπογυμνώνουν τὰ ἄτομα ἀπὸ τὴν αὐτονομία τοὺς (Illich).

Ἡ τεχνολογία, λοιπόν, δὲν εἶναι ἀπλῶς ἓνα ἐργαλεῖο, ἓνα μέσο, ποὺ μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθεῖ γιὰ καλὸ ἢ γιὰ κακὸ. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν χρήση της, ἐνσωματώνει μιὰν ὀρισμένη οὐσία (ποὺ οἱ φιλόσοφοι ἀποκαλοῦν



«τεχνικὸ πνεῦμα»), δηλαδή ἓνα συγκεκριμένο τρόπο ἀντίληψης τῆς πραγματικότητας, τοῦ ἀνθρώπου, τῆς φύσης καὶ τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἀντίληψη αὐτὴ δίδει προτεραιότητα στὸν ἔλεγχο, τὴν ἀποδοτικότητα καὶ τὴ λειτουργικὴ ὀρθολογικότητα. Τὸ σύγχρονο τεχνολογικὸ παράδειγμα, ποὺ ἔχει τὶς ρίζες του στὸν Διαφωτισμὸ καὶ ἀναπτύχθηκε μὲ τὴ βιομηχανοποίηση, προσλαμβάνει τὸν κόσμο ὡς ἓνα ἀντικείμενο πρὸς κατάκτηση καὶ διαχείριση, ὡς μία ἀποθήκη ἀποθεμάτων, ποὺ περιμένουν τὸν ἄνθρωπο νὰ τὰ ἐκμεταλλευτεῖ. Στὴν προβιομηχανικὴ ἐποχὴ, ἡ φύση θεωρεῖτο ὅτι ἔχει ἐγγενῆ ἀξία καὶ ἱερότητα, ὅτι εἶναι κατοικία τοῦ θείου (σὲ παγανιστικὲς κοινωνίες), ἢ ἐκδήλωση τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ. Γιὰ τὴν τεχνολογία, ὅμως, ἡ φύση δὲν εἶναι τίποτε περισσότερο ἀπὸ πρώτη ὕλη γιὰ ἀνθρώπινη χρῆση.

Τὸ τεχνικὸ πνεῦμα ἐπαναπροσδιορίζει καὶ τὸ τί σημαίνει νὰ εἶναι κάποιος ἄνθρωπος. Ἡ ἄνοδος τῆς μηχανοποίησης καὶ τῆς ψηφιοποίησης ἔχει καταστήσει τὸν ἄνθρωπο ἓναν ἀπλὸ κόμβο μέσα σὲ τεράστια παραγωγικὰ συστήματα, μιὰ λειτουργικὴ μονάδα ἑνὸς εὐρύτερου τεχνολογικοῦ μηχανισμοῦ. Αὐτὸ εἶναι ἐμφανὲς σὲ διάφορους τομεῖς. Στὴν οἰκονομία, ἡ ἀνθρώπινη ἐργασία βελτιστοποιεῖται, αὐτοματοποιεῖται καὶ ποσοτικοποιεῖται ὅλο καὶ περισσότερο, ἢ δὲ ἐπιτυχία μετριέται μὲ ὅρους παραγωγικότητας καὶ ὄχι σὲ ἀναφορὰ μὲ τὸν σκοπὸ ποὺ ὑπηρετεῖ ἢ τὴν πληρότητα ποὺ παρέχει. Στὴν κοινωνικὴ ζωὴ, οἱ ψηφιακὲς τεχνολογίες διαμορφώνουν τὶς ἀλληλεπιδράσεις μας, ἀντικαθιστώντας τὶς ἄμεσες, πρόσωπο μὲ πρόσωπο, σχέσεις μὲ ἀλληλεπιδράσεις διαμεσολαβημένες ἀπὸ ἀλγορίθμους. Ἀκόμη καὶ στὴν ἱατρικὴ, ἡ ζωὴ τείνει νὰ χάσει τὴν ἱερότητά της, καθὼς προσεγγίζεται μέσα ἀπὸ πλαίσια ποὺ ἀναφέρονται σὲ στατιστικὰ δεδομένα καὶ μετρήσιμους κινδύνους. Ἔτσι, ἡ τεχνολογία ἀναδιαμορφώνει τὴν ἴδια τὴν ἀνθρώπινη ὕπαρξη –ὄχι μόνο τὴν ἀντίληψή μας περὶ αὐτῆς– ἀναγκάζοντάς μας νὰ συμμορφωνόμαστε μὲ τὴ λογικὴ τῆς ἀποδοτικότητας καὶ τοῦ ἐλέγχου.

Ἴσως ἡ πιὸ σημαντικὴ πτυχὴ τῆς τεχνολογικῆς κοσμοθεωρίας συνδέεται μὲ τὴν ἀντίληψη περὶ Θεοῦ. Οἱ παραδοσιακὲς ἀντιλήψεις γιὰ τὸν Θεὸ δίνουν ἔμφαση στὸ μυστήριο, τὴ μεταφυσικὴ καὶ τὰ ὅρια τῆς ἀνθρώπινης γνώσης καὶ περατότητας. Ὡστόσο, ἡ τεχνολογία, στὴν οὐσία της, ἀφορᾷ τὴν κυριαρχία καὶ τὸν ἀπόλυτο ἔλεγχο. Καθὼς ἐξελίσσεται, ἐνισχύει τὴν πεποίθηση ὅτι ὅλες οἱ πτυχὲς τῆς ὕπαρξης μποροῦν τελικὰ νὰ κατανοηθοῦν, νὰ ἐλεγχθοῦν καὶ νὰ ἀνασχεδιαστοῦν.

Στὶς προνεωτερικὲς κοινωνίες, οἱ θρησκευτικὲς καὶ μεταφυσικὲς παραδόσεις ἔθεταν ὅρια στὴν ἀνθρώπινη δραστηριότητα, ἀναγνωρίζοντας ὅτι ὀρισμένες πτυχὲς τῆς πραγματικότητας ἦταν ἀπρόσιτες γιὰ τὸν ἀνθρώπινο νοῦ καὶ τὴν ἀνθρώπινη δράση. Ἡ τεχνολογία, ὅμως, ἐμφυσᾷ τὴν ἀντίθετη τάση – μιὰ τάση ἀπεριόριστης ἐπέκτασης, ὅπου τὰ ὅρια θεωροῦνται



προκλήσεις πρὸς ὑπέρβαση ἀντὶ γιὰ ἐγγενῇ χαρακτηριστικὰ τῆς ἀνθρώπινης συνθήκης-ὑπαρξῆς. Αὐτὸ εἶναι πιὸ ἐμφανὲς στὸν μετανθρωπισμό, τὴν τεχνητὴ νοημοσύνη καὶ τὴ γενετικὴ μηχανικὴ, ποὺ στοχεύουν στὴν ὑπέρβαση τῶν ἀνθρώπινων περιορισμῶν, ἐπιχειρώντας νὰ ἀπαλείψουν κάθε ὄριο καὶ κάθε διάκριση, ἀκόμη καὶ τὴ διάκριση κτιστοῦ-Ἀκτίστου.

Ὅλες αὐτὲς οἱ ἀλλαγὲς ποὺ τὸ τεχνικὸ πνεῦμα ἔχει ἐπιφέρει στὶς παραδοσιακὲς ἀντιλήψεις περὶ κόσμου, ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ, μεταδίδονται καὶ ἀναπαράγονται μέσῳ τῆς χρήσεως τῶν τεχνολογικῶν ἐφαρμογῶν, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἂν αὐτὴ ἡ χρῆση εἶναι καλὴ ἢ κακὴ. Μὲ ἄλλα λόγια, ἀκόμη κι ἂν καταφέραμε νὰ διασφαλίσουμε ὅτι ἡ τεχνολογία θὰ χρησιμοποιεῖται μόνο γιὰ καλοὺς σκοποὺς, πάλι θὰ ἐπηρεαζόμεσταν, ἔστω καὶ ἀσύνειδα, ἀπὸ τὴν τεχνολογικὴ κοσμοθεωρία. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, πόσο ἐφικτὸ θὰ ἦταν νὰ διασφαλίσουμε ἀποκλειστικὰ τὴν “καλὴ χρῆση”, ζώντας σ’ ἓνα μεταπτωτικὸ κόσμο, ὅπου οὐδεὶς ἀναμάρτητος;

Ὁ προβληματισμὸς αὐτὸς προβάλλει ἀκόμη πιὸ ἐπιτακτικὸς σήμερα, μὲ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ψηφιακῆς τεχνολογίας, ἡ ὁποία ἀνατρέπει ἐντελῶς τὶς παλαιότερες βεβαιότητές μας, δημιουργώντας τὴν ψευδαίσθηση ὅτι τὰ ὅρια τῶν ἀνθρώπινων δυνατοτήτων ἔχουν ὑπερβασθεῖ. Οἱ κάθε φύσεως αὐτοματισμοί, ἡ Τεχνητὴ Νοημοσύνη, ἀκόμη καὶ ἡ διαφημιζόμενη «ἀνάσταση τῶν νεκρῶν» (deathbots, griefbots κ.τ.τ.) δημιουργοῦν ἓναν πρωτόγνωρο κόσμο, τοῦ ὁποίου τὴν ἐξέλιξη δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ προβλέψουμε.

Τὸ πρόβλημα ἐν τέλει δὲν εἶναι μόνο τὸ τί κάνουμε μὲ τὴν τεχνολογία, ἀλλὰ τὸ τί κάνει ἡ τεχνολογία σὲ ἐμᾶς, ἀκόμα κι ἂν δὲν τὸ καταλαβαίνουμε. Κι ἐπειδὴ δὲν μπορούμε νὰ ἀναστρέψουμε τὴν τεχνολογικὴ ἐξέλιξη οὔτε νὰ ζήσουμε ἐκτὸς αὐτῆς (ἐκτὸς κι ἂν, ὅπως λέγει ἡ Hannah Arendt, ἐπιστρέψουμε στὴν κουλτούρα τῶν ἐργαλείων), εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξετάσουμε κριτικὰ τὴν οὐσία τῆς τεχνολογίας, τὴν ‘ὄντολογία’ της, ὑπερβαίνοντας τὴ διχοτομία καλῆς ἢ κακῆς χρήσης.

Θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ ὅτι ἡ ἀντίληψη περὶ οὐδετερότητας καὶ καλῆς/κακῆς χρήσεως εἶναι μιὰ συμβιβαστικὴ θέση μεταξὺ τεχνοφοβίας καὶ τεχνολατρίας. Ὁ σκοπὸς τοῦ Συνεδρίου ὅμως δὲν εἶναι νὰ ἐμπλακεῖ σ’ αὐτὸ τὸ δίπολο, διότι ὁ ρόλος τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας καὶ Θεολογίας εἶναι νὰ εἰκονίζει τὰ Ὑσχατα μέσα στὴν Ἱστορία καὶ νὰ ὑπενθυμίζει ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν μπορεῖ νὰ ἀντλεῖ ταυτότητες ἀπὸ κτιστὲς βεβαιότητες καὶ ἀπὸ τὴν ἀπολυτοποίηση τῆς Ἱστορίας, εἴτε εἶναι πιστὸς εἴτε ὄχι. Γιὰ νὰ συμβεῖ ὅμως αὐτό, ἡ Ἐκκλησία καὶ ἡ Θεολογία της πρέπει νὰ μὴ χάσουν τὴν ἀντίληψη περὶ προσώπου, σχέσεως, ἐνσώματης κοινωνίας - κοινότητας.

Ἀλέξανδρος Ἰ. Κατσιάρας

Διευθυντὴς Συντάξεως τοῦ περ. Θεολογία